Реверсіяуявного: інтертекстуальністьперсоносфери як чинник жанрової метаморфності роману Кліффорда Саймака «Резервація гоблінів»

Dan PARANYUK
paranyukdan@gmail.com
Yuriy Fedkovych National University, Chernivtsi (Ukraine)

Abstract: Based on Jean Baudrillard's methodology on the beginning of the era of hyperreality as the "world of simulation", the article under discussion substantiates the expansion of science fiction horizons by means of "reversing the imaginary". The latter notion is mostly marked with the inter-penetration of fictional worlds, which are genealogically revealed only in their connection with new genre forms. Particular emphasis in the "hyperreal indifference" of science fiction narratives has been laidonintertextual ties. The article updates the issue of intertextual potential of the personosphere of science fiction and fantasy, which, according to TzvetanTodorov, presupposes "reader's active integration into the world of characters". In this way, the specifics of including the "fantasy" characters of Shakespeare's plays into the intertextual space of science fiction has been analyzed.

Keywords: *science fiction, intertextual personosphere, genre metamorphicality, William Shakespeare, Clifford Simak.*

Концепція персоносфери була артикульована Г. Хазагеровим, виокремившись на підставі ідеї про біосферу В. Вернадського та концептосферу академіка Д. Ліхачова, і трактується у сучасній гуманітаристиці як «сфера персоналій, образів, сфера літературних, історичних, фольклорних, релігійних персонажів» (Хазагеров, 2002). Своєю чергою, у термінологічному полі сучасної літературології персоносфера може бути окреслена як «специфічна сукупність об'єктів, що можуть бути визначені як персонажі» [Червінська, 2009: 89].У зв'язку із цим наразійдеться про національну персоносферу (Л. Гекман, А. Седих, Г. Хазагеров), персоносферу літературного тексту вцілому (Ю. Вільчанська, А. Матійчак, Н. Нікоряк, В. Хархун, О. Червінська), а також генеративі моделі персоносфери в аспекті наративу

BDD-A28773 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:25 UTC)

(С. Наместюк, Л. Ромас). Однак, на поприщі актуальних проблем літературної фантастики це питання залишається відкритим.

Так, приміром, А. Седих пропонує поділяти персоносферу на дві категорії персонажів – реальних та вигаданих (Седих, 2011: 154), що у науковій фантастиціпродуктивно поєднуються, доповнюючись виразними зразками інтертекстуальних вкраплень. У зразках персоносфери, сконструйованих американським класикомКліффордом Саймаком (1904-1988), знаходимо чимало подібних зразків: «Планета Шекспіра» (1976), «Езоп» (1947), «Транзитна станція» (персонаж Улісс, 1963), «Резервація гоблінів» (В. Шекспір, художник Ламберт, 1968), «Ван Гог Космосу» (1956), «За межею розуму» (Дон Кіхот, 1970).

Отож особливістю інтертекстуального персонажа постає його здатність, попри непершорядний статус, притягувати рецептивну увагу читачів завдяки своїй оригінальності, впізнаваності чи інтелектуальній вазі, у зв'язку із чим тяжіють до популярного нині жанру кросовер, де «розробляється тема зустрічі персонажів» із різних текстів (Васильєв, 2017: 449). Є. Васильєв звертає увагу на поширеність кросоверів у науково-фантастичній, фентезійній та пригодницькій літературі XX ст. і, зокрема, в тексті Кліффорда Саймака «Породження розуму» (Васильєв, 2017: 451). Дослідник не лише виокремлює жанрові прикмети кросоверу, зокрема «перетинання сюжетних ліній і персонажів різних творів одного автора або ж різних авторів» (Васильєв, 2017: 464), але й пропонує типологію цієї жанрової модифікації з огляду на персоносферу. По-перше, йдеться про фікційний кросовер, у якому зустрічаються персонажі різних фікційних світів. Другим різновидом постає квазідокументальнийкросовер, у якому перетинаються реальні історичні особи. І, нарешті, кросовер змішаного типу, в якому реальні особи взаємодіють із героями фікційних світів (Васильєв, 2017: 464-465). Виходячи із цього, фантастичні тексти К. Саймака, що проходять різні стадії жанрової поліморфності, як-от римейкування, сиквели, сайдквели, ремікс, в аспекті інтертекстуальності персоносфери тяжіє до кросоверурепліковано кшталту.

Попри неоднозначну заяву Ж. Бодріяра «Фантастики більше не існує» (Бодріяр, 2004: 177), що у праці «Симулякри і симуляція» (1981) окреслив помежів'я «розширення світу» класичної наукової фантастики (Бодріяр, 2004: 178), вчений говорить про так звану реверсію уявного: «Коли вже немає незайманої території, а відтак території, доступної для уявного, коли карта покриває всю територію, такі речі, як принцип реальності, зникають» (Бодріяр, 2004: 179). Французький філософ має на увазі насамперед розширення меж і перебудову епістеми фантастичного дискурсу, який тривалий час асоціювався із дотриманням означених критеріїв, що іманентно суперечить сутності художнього вимислу. При цьому, зазначимо, за основу береться поняття фантастичного методу як такого, що лише у генологічному розрізі диференціюється на наукову фантастику, постапокаліпсис, (анти) утопію, так званий хорор, а ще фентезі з його численними жанровими модифікаціями.

Позаяк поняття фантастичного визначається зазвичай по відношенню до понять реального і уявного (див. Тодоров, 1999), а наукова фантастика «обігрує копію, штучне або уявне дублювання, роздвоєння» (Бодріяр, 2004: 181), Ж. Бодріяр говорить про початок ери гіперреальності як «світу симуляції» (Бодріяр, 2004: 179-180), позаяк саме у «гіперреалістичній індиферентності полягає справжня «науково-фантастична» якість» (Бодріяр, 2004: 182). У літературній практиці така ідея може реалізуватися як взаємодія чи навіть інтеграція різних світів, багатьох реальностей,

BDD-A28773 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:25 UTC)

нашарування кількох хронологічних вимірів, генологічна динаміка у напрямку від фантастики до фентезі, а ще здійснюватися за допомогою інтертекстуальних та інтермедіальних вкраплень. Звісно, у таких випадках творці фікційних наративів найчастіше апелюють до класичної літературної спадщини.

Так, актуалізуючи парадигму жанру у площині літературології, О. Червінська акцентує на витоках літератури фентезі, що сягають античного досвіду «позначаючи, головно, один із класичних і старовинних прийомів творчого фантазування» (Червинская, 2017: 45). На переконання дослідниці, історія літератури загалом засвідчує «жанрову метаморфність цілком обмеженого числа форм, ніж систематичне збагачення будь-яким черговим жанротворчим досвідом» (Червинская, 2017: 45). Водночас іманентною якістю літератури, у тому числі метаморфного за своєю природою метажанру фентезі, виступає феномен інтертекстуальності (Червинская, 2017: 46). Поряд із активним використанням ремінісценцій і літературних алюзій, у літературі фантастично-фентезійного кшталту актуалізується питання про інтертекстуальний потенціал персоносфери.

Відштовхуючись від ідеї Ц. Тодорова про передбачену «інтеграцію читача в світ персонажів» (Тодоров, 1999: 30] у науковій фантастиці й фентезі (приміром, текстах П. Андерсона, Н. Геймана, Дж. Краулі, Т. Пратчетта, Дж. Р. Р. Толкіна, Т. Уільямса), зазначимо, що у такому інтертекстуальному колі, попри пролонгований ряд інших, доволі активно фігурують персонажі Шекспірівських п'єс, у способах творення яких найповніше виражається «оригінальність Шекспіра» (Блум, 2007: 54). Уведені у фантастичний контекст Шекспірівські образи, будучи об'єктами переосмислення, здатні відображати водночас і «вторинний світ» (Тихомирова, 2012: 176]. Звичайно, за такої умови літератори-фантасти найчастіше послуговуються «фентезійними» претекстами «Сон літньої ночі», «Макбет» і «Буря», позаяк «п'єса Шекспіра влучає у завжди актуальне для фентезі питання взаємодії межуючих світів та їхніх мешканців, зокрема народів безсмертних істот <…> та смертних людей» (Тихомирова, 2012: 176). З цієї причини персоносфера класичного фентезі, а рідше – фантастики, конструюється з опертям на традиційні образи чарівних істот, що володіють означеними функціями (за термінологією Віктора Проппа). Отож, вилучені Шекспіром із міфологічного чи фольклорного контексту і введені у літературний простір, транзитивні образи надзвичайних створінь, наявність яких означує відповідний жанр фантастичної літератури, становлять основу персоносфери класичного і сучасного фентезі.

Як правило, популярність інтертекстуального потенціалу текстів Великого Барда пов'язують саме із тим, що Вільям Шекспір (1564-1616) виступає, за Гарольдом Блумом, не лише центром Канону, аргументованого «силою пізнавальної гостроти, лінгвістичної енергії та новаторською потужністю» (Блум, 2007: 52), але й постає творцем «величезної кількості метафор, які ввійшли до культурного фонду західної цивілізації та постійно актуалізуються в найрізноманітніших сферах її життя» (Торкут, 2010: 178). Отож, як акцентує Наталія Торкут, Шекспір стає засновником «нової дискурсивності» (термін Мішеля Фуко) (Торкут, 2010: 179).

Однак, постать самого В. Шекспіра у якості інтертекстуального персонажа фантастичного метажанру виступає винятковим явищем. Зокрема, у 60-70-х рр. минулого століття активно залучає його образ у свої тексти американський фантаст К. Саймак: роман «Резервація гоблінів» (1968), а згодом текст «Планета Шекспіра»

BDD-A28773 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:25 UTC)

(1976), де, додамо, синтезуються ключові елементи фантастики і фентезі, особливо у творчості К. Саймака.

Так, про функціональність синтезу фантастики і фентезі, як двох моделей реальності, пов'язаних перш за все з особливостями відповідних типів світосприйняття, говорить О. Ковтун, наголошуючи на не принциповій розбіжності між ними. Вона аргументує цю позицію тим, що існує значна кількість творів, в яких дві ці жанрові моделі поєднуються, взаємопроникають і навіть «проростають» (Ковтун, 1999: 118-119), тобто моделюється так звана симулятивна гіперреальність (за Ж. Бодріяром). Аналогічне можна віднайти не лише у творчості К. Саймака, але й у доробку багатьох майстрів цієї літератури – приміром, у В. Берестова, І. Варшавського, Г. Каттнера, А. і Б. Стругацьких, Р. Шеклі, Дж. Роулінг та ін.

Відштовхуючись від концепції симулятивноїгіперреальності Ж. Бодріяра, таку жанрову ситуацію можна пояснити тим, що наукова фантастика апелює до «воскресіння історичних світів, відтворення invitro у найменших деталях», звертається до подій, персонажів, ідеологій, що залишилися в минулому, та утім ще «створюють ілюзію ретроспективної істини» (Бодріяр, 2004: 177). Тут можна говорити навіть про так зване поле симуляції, тобто «поле всебічної маніпуляції моделями»: «Моделі більше не є трансцендентністю чи проекцією, вони більше не є уявним відносно реального, вони самі – антиципація реального і, отже, не лишають місця для жодного виду фантастичної антиципації – вони іманентні, тож не лишають місця для жодного виду уявної трансцендентності» (Бодріяр, 2004: 177). Відразу зауважимо, що персоносфера романів К. Саймака сконструйована характерним для цього чином: попри прийнятні жанрові канони, тут водночас задіяні люди (фікційні персонажі, реальні історичні постаті, художники, літературні герої), тварини, антропо- та зооморфні симулякри, персонажі науково-фантастичного кшталту (винахідники, колещарі, біомехи, прибульці) і казково-фентезійні герої (духи, чаклуни, феї, гобліни, тролі, банші, динозаври, дракони). До слова, у «Резервації гоблінів» всі подібні персонажі навчаються на Землі, так що планета перетворилася на «гігантський всегалактичний університет».

Оскільки фантастичне постає «досвідом кордонів» (Тодоров, 1999: 80), конструювання персоносфери К. Саймаком відбувається за принципом суміщення образних полів, імагологічні лінії яких повсякчас перетинаються. При цьому, зазвичай, атрактором персоносфери виступає не протагоніст, а другорядна постать (страж або мудрець за К. Юнгом), що оперує надійною «точкою зору», займає нейтральну позицію, чим викликає так звану рецептивну довіру у читача.

Варто відзначити, що у цьому контексті Вільям Шекспір на перший погляд постає другорядним, однак пасіонарним персонажем. Його образ функціонує у якості імагінативного ядра персоносфери, а не лише як інтертекстуальнийфантазм (за Р. Бартом) чи атропонімічна алюзія. Позаяк пасіонарність «закономірно постає внутрішнім складовим елементом кризових ситуацій» (Червінська, 2017: 228), це можна екстраполювати й в жанрологічну площину: у даному разі йдеться про кризу фантастичного жанру. Під особливістю пасіонарного персонажа розуміємо «такий енергетичний надлишок, що перебільшує в даний час потребу певної особистості чи будь-якої цілісності як такої» (Червінська, 2017: 227). Отже, персонаж як «видима і оформлена індивідуальність» (за М. Бахтіним) у статусі пасіонарія, входячи у світ інших (головних) персонажів, відцентровує осереддя персоносфери і відповідним чином генерує розвиток сюжетних подій.

BDD-A28773 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:25 UTC)

Таким чином, образ Шекспіра виступає пасіонарною інтертекстуальною ідеологемою (за Ю. Крістевою), яка, «матеріалізуючись» на тих чи інших рівнях структури кожного тексту, поширюється по всій його траєкторії, задаючи йому історичні та соціальні координати» (Кристева, 2004: 136-137). Образ Шекспіра, уведений Саймаком у гіперреалістичнийчасопростір, маркований власним історичним часом, водночас, через бажання залишитися у майбутньому, в іронічному ключі засвідчує повсякчасність свого буття. Запропонована американським письменником версія хронотопу, де співіснують персонажі реалістичного, фантастичного, фентезійного і навіть містичного кшталту, постає доволі логічною для позачасового образу Шекспіра, його ідіоритмія вписується у будь-який контекст: «*А ще я чув, що ви заприязнилися із гоблінами та феями, і я з цього також не можу надивуватися. І сидіти за одним столом із духом – це взагалі не вкладається мені в голові, хоча здається, що саме тут потрібно докопуватися до кореня істини*» (Сімак, 2017: 171). Іманентна присутність фігури Шекспіра «цементує» цілісність літературного тексту, заперечує другорядність її функції у персоносфері.

Розв'язка, яку пропонує читачеві К. Саймак, виразно засвідчує жанрову метаморфність цього тексту – від фантастики до фентезі: на галявині, ніби під музику фей «*Лицем до лиця, у лад із оркестровою мелодією кружляли Дух і Вільям Шекспір*» (Сімак, 2017: 218). Їхнє злиття засвідчує реінкарнаційну ідею образу Шекспіра у даному романі, що утворює так зване архітектонічне кільце. Проте, до практики метемпсихозу К. Саймак звертається і у римейкованому від попереднього роману тексті «Планета Шекспіра», який, навпаки, починається зі смерті англійського класика, а завершується трансформацією в одухотворений череп, натякаючи компетентному читачеві на культову трагедію «Гамлет». Це дає підстави стверджувати, що Вільям Шекспір, як персонаж К. Саймака, стає транзитивним образом, конструктивною парадигмою його творчого методу.

Окрім того, інтертекстуальна специфіка персоносфери роману К. Саймака «Резервація гоблінів» стає одним із прикладів жанрової метаморфності, засвідчуючи динаміку переходу фантастики у формат фентезі. У такому випадку пасіонарна енергія імпліцитованого у персоносферу, конфокального персонажа, наділеного особною «точкою зору», скеровує не лише розвиток сюжету, але й зміщує попередньо задані рецептивні вектори у простір симулятивноїгіперреальності. Активізована К. Саймаком у якості персонажу постать Вільяма Шекспіра у даному разі виступає не лише антропонімічною алюзією чи інтертекстуальним фантазмом, вона постає осереддям персоносфери, перехоплює читацьку увагу, зміщуючи усі інші наявні імагінативні центри роману.

Використана література

БЛУМ, Г., (2007), *Західний канон: книги на тлі епох*; [Пер. з англ. під загальною редакцією Р. Семківа]. – К. : Факт, 720 с.

БОДРІЯР, Ж., (2004), *Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В. Ховхун.* – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 230 с.

ВАСИЛЬЄВ, Є.М., (2017), *Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації: монографія.* – Луцьк: ПВД «Твердиня», 532 с.

BDD-A28773 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:25 UTC)

КОВТУН, Е. Н., (1999), *Поэтиканеобычайного: Художественныемиры фантастики, волшебнойсказки, утопии, притчи и мифа: (На материалеевропейскойлитературыпервойполовины XX века)*. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 308 с.

КРИСТЕВА, Ю., (2004), *Избранные труды: Разрушение поэтики / Пер. с франц.* – М. : «Российская политическая энциклопедия», 656 с.

СЕДЫХ, А.П., (2011), *О Персоносфере французской культуры // Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 2 (9). – Тамбов: Грамота, С. 154-156.

СІМАК, К., (2017), *Резервація гоблінів: роман; пер. з англ.* М. Щавурської. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 224 с.

ТИХОМИРОВА, О., (2012), *Полеміка з Шекспіром у літературі фентезі // Вісник Львівського університету*. Серія: Іноземні мови. Вип. 20. – Ч. 2. – С. 176-182.

ТОДОРОВ, Цв., (1999), *Введение в фантастическуюлитературу. Перев. с франц.* Б.Нарумова. – М.: Доминтеллектуальной книги, 144 с.

ТОРКУТ, Н., (2010), *Шекспір як культурна метафора в контексті пошуків європейської ідентичності // Шекспірівський дискурс / гол. ред*. Торкут Н.М.– Запоріжжя: КПУ, Вип. 1. С.178-191.

ХАЗАГЕРОВ, Г. Г., (2002), *Персоносфера русской культуры: два свойства персоносферы // Новый мир*. № 1., С. 133-145.URL : http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2002/1/hazag-pr.html

ЧЕРВИНСКАЯ, О., *У истоковфэнтези: превращениеапулеевскогосюжета о Золотом осле в ремейке К. С. Льюиса «Покамылиц не обрели» //* Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Філологія». Вип. 76. – С. 45-49.

ЧЕРВІНСЬКА, О.В., (2009), *Психологічні аспекти актуальної рецепції тексту: Теоретико-методологічний погляд на сучасну практику словесної культури: Науковий посібник. /* Червінська О. В., Зварич І. М., Сажина А. В. – Чернівці: Книги – ХХІ, 284 с.

ЧЕРВІНСЬКА, О., (2017), *Пасіонарність другорядного vs вторинного // Пасіонарність другорядного: матеріали XIV Міжнародної літературознавчої конференції*, 11-12 травня 2017 р. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, С. 226-228.

BDD-A28773 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:25 UTC)